

Η ΝΕΑ ΜΟΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Δύο δημοσιεύματα, γενόμενα ἐσχάτως, τὸ ἓν ὑπὸ τοῦ Β. Λαούρδα,¹ τὸ δ' ἄλλο ὑπὸ τοῦ αἰδес. V. Laurent,² ἀνεξωογόνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν τῆς τοπογραφίας τῆς Θεσσαλονίκης διὰ τὴν Νέα Μονήν, μοναστήριον τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, κατόπιν τῶν προσφερομένων νέων, ἀγνώστων τὸ πρὶν, στοιχείων διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς μονῆς. Ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος εἶναι νὰ συμπληρώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν προσφεροθέντα στοιχεῖα δι' ἄλλων, γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, καὶ νὰ παρουσιάσῃ, ὅσον ἐπιτρέπουν αἱ σημεριναὶ ἡμῶν γνώσεις, πλήρη τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς λησμονημένης ταύτης μονῆς τῆς πόλεως.

*
* *

Ἡ ὑπαρξίς μοναστηρίου ἐν Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα μὲ τὸ ὄνομα Νέα Μονή δὲν εἶναι νέα ἀνακάλυψις, ἃν καὶ τοιαύτη μονὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ πολλὰς ὑπηρεσίας παρασχόν, βασικὸν μὲν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἤδη βραδυποροῦν, ἔργον τοῦ Ο. Ταφραλί.³

¹ Β α σ ι λ ε ἰ ο υ Λ α ο ῦ ρ δ α , Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης. Βιογραφικά. Ἀθηνᾶ 55 - 56 (1951 - 52), σ. 199 - 214.

² V. L a u r e n t , Le métropolitaine de Thessalonique Gabriel (1397 - 1416/19) et le couvent de la Νέα Μονή. Ἑλληνικά 13 (1954), σ. 241 - 225.

³ Ο. T a f r a l i , Topographie de Thessalonique. Paris 1913. Καὶ ἄλλαι πολλαὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 14ου αἰῶνος δὲν ἀναφέρονται, ὡς ὄφειλον, ὑπ' αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ἡ μονὴ Μαξίμου (ΜΜ, ΙΙ, 434, 435. 515. 525), ἡ μονὴ τοῦ Ὑπομμνήσκοντος (ΜΜ, ΙΙ, 525. Πρβ. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον Παλαμᾶ. ΡΓ, 151, 627. F r . D ö l g e r , Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. Textband. München 1948, Nr. 66/7, 432. Nr. 68/9, 574. Nr. 70/1, 561), κ. ἄ. Ἡ ἡμετέρα Νέα Μονὴ ὑποκρύπτεται εἰς τὸ Simonι τοῦ Ταφραλί, ἐνθ' ἄν. σ. 199, ἀριθμ. 15. Τὸ δὲ Simonι τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ παρανεγνωσμένου κειμένου τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ ὑπὸ τῆς M m e B. d e K h i t r o w o , Itinéraires russes en Orient. Génève 1889, p. 147. Τὸ κείμενον τοῦ Ἰγνατίου ἐκ τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρσένιεφ μετὰ πιστῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως κατέστησεν εἰς ἡμᾶς προσιτὸν τελευταίως ὁ Μ ι χ . Θ . Λ ά σ κ α ρ ι ς , Ναοὶ καὶ μοναὶ Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου. Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου. Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχ. Νομ. καὶ Οἰκον. Ἐπιστ. Πανεπιστ Θεσσαλονίκης, τόμος 5'. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 318 : «...Εἰς τοὺς Βλατάδες καὶ Ἰσαάκ, Λατόμου, Ἀκαπνίου, Νέα Μονή...».

Ἡδη ἀπὸ τὰ τὸ 1862 ἐκδοθέντα Acta Patriarchatus Constantinopolitani τῶν Mi k l o s i c h - M ü l l e r εἶναι γνωστὴ ἢ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἕως μεταξὺ τῆς μονῆς Ἀκαπνίου καὶ τῆς Νέας Μονῆς Θεσσαλονίκης περὶ ἑνὸς κτήματος τῆς πρώτης, τοῦ λεγομένου Βολλάδα, καὶ τῶν ὑποστατικῶν, τὰ ὁποῖα εἶχε τοῦτο εἰς τὸ μέχρι σήμερον σφζόμενον χωρίον τὸν Κολυνδρόν. Τὸ κτῆμα τοῦτο ἐσφετερίσθησαν οἱ Νεαμονῖται ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἡγούμενον αὐτῶν, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου Χαλκηδόνος, καὶ ἀπολαύοντες τῆς εὐνοίας τῶν Τούρκων κατακτητῶν τῆς πόλεως. Πατριαρχικὰ γράμματα ἀπευθύνονται τὸ πρῶτον μὲν κατὰ τὸ 1394 εἰς τὸν (ἡγούμενον τοῦτον καὶ) μητροπολίτην Χαλκηδόνος, ὡς καὶ εἰς τὸν τότε μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Ἰσιδώρον Γλαβᾶν),¹ τὸ δεύτερον δέ, ἐπειδὴ τὰ κατακρατούμενα δὲν εἶχον καὶ μετὰ ἐπταετίαν ἀκόμη ἀποδοθῆ, κατὰ τὸ 1401 εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Γαβριὴλ νῦν).² Νεωστὶ ἐμάθομεν πῶς εὐρίσκοντο οἱ Τοῦρκοι ὡς κατακτηταὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ 1394³ καὶ ποῖος ἦτο ὁ περιέργος οὗτος ἡγούμενος τῆς Νέας Μονῆς, ὁ φέρων τὸν τίτλον τοῦ Χαλκηδόνος.⁴

¹ M M, II, σ. 200 - 203.

² M M, II, σ. 518 - 520.

³ R. L o e n e r t z, Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances. Échos d' Orient 36 (1937), σ. 483. Πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ Βαγιαζήτ, ἧτις διήρκεσεν ἀπὸ 12ης Ἀπριλίου 1394 μέχρι τοῦ 1402. Πρβ. ἀντιρρήσεις τοῦ Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ κλ., ἔνθ' ἀν. σ. 339.

⁴ V. L a u r e n t, ἔνθ' ἀν. Οὗτος εἶναι ὁ Γαβριήλ, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἰσιδώρον Γλαβᾶν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης τὸ 1397. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μακαρίου Χούμνου, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Νέας Μονῆς, καὶ συνεχιστὴς τῆς ὑπ' ἐκεῖνου ἀρξαμένης οἰκοδομήσεως τῆς μονῆς. Ἐφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῆς πρώτης ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων, γενομένης τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Χώρας, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς πάντων τῶν πατριαρχικῶν μοναστηρίων καὶ τέλος μητροπολίτης Χαλκηδόνος. Ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλονίκην μὲ τὸν τίτλον τοῦ Χαλκηδόνος ἐν μέσῳ τῶν μοναχῶν τῆς Νέας Μονῆς αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς πιθανῶς τοῦ 1394, πρὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου Γλαβᾶ, ἐπισυμβάντος τὴν 11ην Ἰανουαρίου 1396 (βλ. R. L o e n e r t z, Isidore Glabas, métropolitaine de Thessalonique (1380 - 1396). Rén. d. Étud. Byzant. 6 (1948), σ. 181) καὶ ὅταν ἡ Θεσσαλονίκη δὲν εὐρίσκετο ἀκόμη τὸ δεύτερον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων (12 Ἀπριλίου 1394 - 1402). (Τὸ ἔγγραφο, τὸ φέρον τὸν Γαβριήλ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Μάϊον 1394, εἶναι μεταχρονολογημένον, ὡς φαίνεται. Βλ. L a u r e n t, ἔνθ' ἀν. σ. 247 καὶ σημ. 6). Ἀνῆλθεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης ὡς διάδοχος τοῦ Γλαβᾶ μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1397 καὶ μετὰ πολυμήνους προστριβάς πρὸς τὸν ἀναπαυτήτην τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου πατριαρχικὸν ἔξαρχον καὶ ἡγούμενον τῆς μονῆς Μαξίμου τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης παπᾶν Ναθαναήλ.

Εἰς μοναχὸν τῆς Νέας Μονῆς ταύτης Θεσσαλονίκης ἀπευθύνονται ἀναμφιβόλως τρεῖς ἐκ τῶν ὀκτὼ ἐπιστολῶν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου τοῦ Γλαβᾶ (1380 - 1396), τὰς ὁποίας ἀπέστειλεν οὗτος εὑρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς Φιλόθεον τὸν Νεαμονίτην καὶ τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ ἀείμνηστος Σπ. Λάμπρος.¹

¹ Εἰς ἀχρονολογήτου ἐγγράφου τῆς παρὰ τὰ σημερινὰ Βασιλικά τῆς Χαλκιδικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τῶν Περιστερῶν² γνωρίζομεν ὅτι ἡ Νέα Μονὴ Θεσσαλονίκης ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου : «...καὶ προσενέγκωμεν τὸ τοιοῦτον μονύδριον τῆς ἀγίας μεγαλομάρτυρος Φωτίδος τῆ παραγνώ καὶ θεοῦ ἡμῶν μητρὶ τῆ ὑπεραγία μου Θεοτόκω τῆ καὶ ἐπικεκλημένη Νέα Μονῆ καὶ πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ εὑρισκομένους μοναχοὺς. .».³ Ἀμφοτέρως τὰς δημοσιεύσεις ταύτας δὲν ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ αἰδεσ. Laurent.

Περὶ τῆς Νέας Μονῆς μανθάνομεν ἀπὸ ἐν ἀφιερωτήριον γράμμα τοῦ ἔτους 1392, εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁθῶ, καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger.⁴ Εἰς αὐτὸ ὁ κοσμοκαλόγηρος Δημήτριος Τζηρίγγης ἀναγκάζεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἐγγράφως παλαιὰς δωρεὰς του πρὸς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης. Ἐνοχληθεὶς, φαίνεται, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς, φοβουμένους ἀξιώσεις τρίτων ἐπὶ ἀγράφου παλαιᾶς δωρεᾶς, διηγεῖται ὠργισμένος σχεδὸν ὁ γέρον τὸ ἱστορικὸν τῶν δωρεῶν του. Πρὸ τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἐτῶν εἶχε τὸ ἐργαστήριον του εἰς ἐκμισθωμένον χῶρον τῆς αὐλῆς ἐνὸς μονυδρίου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Θεσσαλονίκη. Ἐπισυμβᾶσα πυρκαϊὰ κατέστρεψεν ἐκεῖ τὰ πάντα. Ἐν ἀδυναμία ἀνοικοδομήσεως τοῦ μονυδρίου οἱ ἰδιοκτῆται αὐτοῦ ἐπώλουν τὸ οἰκόπεδον. Ἀγοράσας αὐτὸς τοῦτο, ἀνήγειρεν ἐκ νέου τὸ μονύδριον, τὸ καθολικὸν του καὶ τὸ ἐργαστήριον. Ἦσαν δὲ δέκα ἕξ ἔτη περίπου, ἀφ' ὅτου οὗτος ἀφιέρωσε πάντα τὰ ἐκεῖ εἰς τὴν Νέαν Μονὴν τῆς πόλεως (περὶ τὸ 1375 λοιπόν):

¹ Σπ. Λάμπρος, Ἐπιστολαὶ τοῦ ἁγιωτάτου Ἰσιδώρου, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης. Νέος Ἑλληνομνήμων 9 (1912), σ. 359. 363. 369.

² Περὶ τῆς μονῆς ταύτης βλ. Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ καθολικὸν τῆς παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν μονῆς Περιστερῶν. Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. 7 (1951), τεῦχος 2, σελ. 146 - 167.

³ Σπ. Λαυριώτου, Ἐγγραφα τῆς μονῆς Περιστερῶν. Θεολογία 5 (1927), σ. 266. Πρβ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ. Ἑλληνικά 2 (1929), σ. 379 ἀριθ. ια'. Τὸ ἐγγραφοὺν χρονολογεῖται ὡς δλίγον πρὸ τοῦ 1394 ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μανουὴλ Ἀλεξίου Ἀγγέλου Καίσαρος (τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ). Βλ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ κλ. ἔνθ' ἄν. σ. 337 - 339.

⁴ Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heligen Berges. Textband. München 1948, Nr. 114 : Privaturkunde (Stiftungsurkunde) des Demetrius Tziringes für das Kloster Nea Mone in Thessalonike vom Oktober 1392 (Archiv : Lavra).

«...ἐπειδὴ... πρὸς τὴν σεβασμίαν Νέαν Μονὴν εἶχον πολλὴν πληροφορίαν (=σχέσεις καὶ συναισθηματικούς δεσμούς) καὶ πρὸς τὸν ἅγιον ἐκεῖνον πατέρα μου, τὸν πανοσιώτατον ἱερομόναχον, τὸν μακαρίτην κῦρ Μακάριον, ἀφιέρωσα καὶ τὸ μονύδριον καὶ τὸ ἐργαστήριον κλ...».¹ Ποῖος εἶναι ὁ πανοσιώτατος ἱερομόναχος, ὁ ἀποθαμμένος πρὸ πολλοῦ τὸ 1392, κῦρ Μακάριος τῆς Νέας Μονῆς, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Τὰς γνωστὰς ταύτας καὶ πρὸ πολλοῦ δημοσιευμένας πληροφορίας περὶ τῆς Νέας Μονῆς Θεσσαλονίκης συνεπλήρωσε τελευταίως τὸ ὑπὸ κ. Λαούρδα δημοσιευθὲν ἀπάνθισμα τῶν ἱστορικῶν στοιχείων ἐνὸς ἐγκωμίου εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Γαβριὴλ ἐκ τοῦ κώδ. Vaticanus graecus 1107, ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον ἢ εἰς τὸν Μακάριον Μακρῆν.² Ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τούτου μανθάνομεν ὅτι ὁ ἐν Θεσσαλονίκη γεννηθεὶς υἱὸς ἱερέως Γαβριὴλ ἀπεσύρθη νέος τῶν ἐγκοσμίων καὶ ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν εἰς μοναχικὴν ἄσκησιν πλησίον ἀνδρὸς ἐξόχου λόγῳ καταγωγῆς, μορφώσεως καὶ ἀρετῆς, τοῦ Μακαρίου Χούμνου. Οὗτος ἦτο ἐγκλειστος εἰς κελλίον ἐντὸς τῆς πόλεως, οὐχὶ μακρὰν τῆς λεωφόρου, τῆς λεγομένης δηλαδὴ σήμερον Ἐγνατίας ὁδοῦ.³ Ὁ ἀσκούμενος πλησίον τοῦ Μακαρίου ἠσχολεῖτο ὄχι μόνον εἰς πνευματικὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας: «...καὶ νῦν μὲν ἐξυλίζετο, πόρρωθεν τοῦ ἄσπεως ἐπιφορτιζόμενος καὶ διὰ μέσης τῆς λεωφόρου πρὸς τὸ οἰκεῖον σεμνεῖον ἰών, νῦν δὲ σταφυλῶν ἐπιφυλίδας περιεργάζετο...».⁴ Ἡ διέλευσις τοῦ φορτωμένου μαθητοῦ διὰ τῆς κεντρικῆς ἀρτηρίας τῆς πόλεως, καθ' ὁδὸν πρὸς τὸ κελλίον τοῦ Χούμνου, δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ εὐρίσκετο βορείως ἢ νοτίως τῆς σημερινῆς Ἐγνατίας, ἀλλ' οὐχὶ μακρὰν ταύτης (οὐχὶ π.χ. εἰς τὴν ἄνω πόλιν. Ὑπῆρχον ἄλλαι ἀρτηριαὶ διὰ τὴν συγκοινωνίαν πρὸς τὰ ἄνω μέρη τῆς πόλεως). Ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἄλλοι νέοι ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν Μακάριον ὡς μαθηταὶ καὶ συνασκηταὶ του, ὀλίγον δ' ἀργότερον ὁ Μακάριος ἀπεφάσισε καὶ ἤρχισε νὰ κτίζῃ μονήν: «...ὁ μὲν ποιμὴν τὸν κάλλιστον τῆς πόλεως τόπον ἀπολεξάμενος, ἵνα δὴ ποτε καὶ βασίλεια ἴδρυστο, τοῖς φοιτηταῖς διακαθαίρειν ἐδίδοεν καὶ πρὸς οἰκονομίαν εὐτρεπίζειν μοναστηρίου».⁵ Τὴν οἰκοδόμησιν

¹ D ö l g e r , Schatzk. Nr. 114, 9 κέ.

² Λ α ο ῦ ρ δ α , Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης, ἐνθ' ἄν., σ. 199. Ἐσφαλμένως ὁ αἶδεν. L a u r e n t , ἐνθ' ἄν. σ. 242 σημ. 2, ὀνομάζει τὸν Μακρῆν Μανουὴλ, ἀντὶ Μακάριον.

³ Περὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης βλ. C h a r . I . M a k a r o n a s , Via Egnatia and Thessalonike. Studies presented to David Moore Robinson, σ. 380 κέ.

⁴ Λ α ο ῦ ρ δ α , ἐνθ' ἄν. 204.

⁵ Λ α ο ῦ ρ δ α , ἐνθ' ἄν. 204.

τῆς μονῆς ἐσυνέχισεν ὁ Γαβριήλ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μακάριος ἐκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς Στουδίου.

Ὁ ἐγκωμιαστὴς τοῦ Γαβριήλ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἀνεγερθείσης μονῆς, ὁ δὲ ἐκδότης τοῦ ἐγκωμίου παραιτεῖται, ὡς ἔξω τοῦ θέματός του, τῆς ἀνευρέσεως τῆς μονῆς ταύτης ἀφῆνων τοῦτο εἰς ἄλλους: «Δὲν ἠδυνήθην νὰ ταυτίσω τὴν ὑπὸ Μακαρίου τοῦ Χούμνου ἰδρυθεῖσαν ἐν Θεσσαλονίκη μονὴν πρὸς ἓν ἐκ τῶν ἐκεῖ ἰδρυμάτων τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος· ἡ μνεία πάντως ὅτι ἡ μονὴ ἰδρύθη «*ἵνα δῆποτε καὶ βασιλεία ἴδρυτο*» θὰ βοηθήσῃ τοὺς εἰδικῶς ἀσχολουμένους περὶ τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ἐν Θεσσαλονίκη, ὥστε ἐνδεχομένως νὰ λύσῃσι τὸ πρόβλημα αὐτό».¹ Ὁ αἰδес. Laurent, ὅστις ἐν τῇ ἀναφερθείσῃ ἤδη ἐργασίᾳ του συνεπλήρωσε καὶ ἐτακτοποίησε διαφωτιστικώτατα τὰς περὶ τοῦ Γαβριήλ βιογραφικὰς πληροφορίας, ἀφιεροῖ εἰδικὴν προσθήκην εἰς τὴν ταύτισιν τῆς μονῆς καὶ ψέγει τὸν ἐκδότην τοῦ ἐγκωμίου διὰ τὰ ἀνωτέρω: «Comment s'appelaient la nouvelle fondation? Dans quelle partie de la cité se trouvait-elle? M. Laourdas qui s'est posé ces deux questions a laissé à d'autres le soin de les résoudre. Je crois qu'il aurait pu, en prêtant un peu plus d'attention aux textes qui ont passé sous ses yeux, trancher au moins la première. La nouvelle maison religieuse recut en effet le nom tout simple mais bien assorti de Nea Moni».² Τὸ ὄνομα Νέα Μονὴ ἐξάγει ὁ αἰδесιμώτατος διὰ στερεωτάτου συλλογισμοῦ ἐκ τῶν ἀναφερθέντων πατριαρχικῶν ἐγγράφων. Εἰς ταῦτα ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1394 ἀπευθύνει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκη εὐρισκόμενον μητροπολίτην Χαλκηδόνας καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς, ὀνομάζων αὐτοὺς ὄλους Νεαμονίτας, ἵνα ἀποδώσῃσι κατακρατούμενον κτῆμα εἰς τοὺς Ἀκαπνιώτας μοναχοὺς: *ἐν δίκαιον, ὅτι κατέχητε τοῦτο ὅμεις, οἱ Νεαμονίται*.³ Ὁ αὐτὸς πατριάρχης κατὰ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ζητεῖ ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Ἰσίδωρον Γλαβᾶν), ὅπως συγκαλέσῃ τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη, ἵνα ἀναγνώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν: *ἀναγνωσθεῖτω οὖν ἐμπροσθέν σου, παρόντος αὐτοῦ τοῦ Χαλκηδόνας καὶ τῶν Ἀκαπνιωτῶν, καὶ εἰ μὲν πεισθέντες οἱ Νεαμονίται*.⁴ Οὕτως ὁ Χαλκηδόνας ἐμφανίζεται ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Νεαμονιτῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐν σῶμα καὶ τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα ὑπερασπίζεται. Τὸν τίτλον ὅμως τοῦ Χαλκηδόνας τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔφερεν

¹ Λ α ο ῦ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. 208.

² L a u r e n t, ἐνθ' ἄν. 252.

³ MM, II, 200.

⁴ MM, II, 202.

ὁ Γαβριήλ, ὁ μαθητὴς τοῦ Χούμνου καὶ συνιδρυτῆς τῆς Νέας Μονῆς, ἄρτι ἐπιστρέψας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Διὰ τὸν γνωρίζοντα ὅτι ὁ Χαλκηδόνος τῶν Νεαμονιτῶν καὶ ὁ συνιδρυτῆς τῆς μονῆς τοῦ Χούμνου Γαβριήλ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον δὲν εἶναι πράγματι μακρὰν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Μακαρίου Χούμνου καὶ τοῦ Γαβριήλ εἶναι ἡ Νέα Μονὴ τῶν Νεαμονιτῶν, τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα πολὺ φυσικὰ ὑπερασπίζεται ὁ Χαλκηδόνος Γαβριήλ, ἀφοῦ πρόκειται περὶ τῆς μονῆς του.¹

Δικαιούμεθα τώρα νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν Μακάριον τῆς Νέας Μονῆς τοῦ ἀνωτέρω ἀφιερωτηρίου γράμματος τοῦ Τζηρίγγη τὸν Μακάριον Χοῦμνον καὶ νὰ συμπληρώσωμεν οὕτω τὸν οὕτως ἢ ἄλλως ὀρθὸν συλλογισμὸν τοῦ Laurent διὰ ρητῆς μνείας τῆς Νέας Μονῆς ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μακαρίου. Τὸ ἀφιερωτήριον ὅμως τοῦτο γράμμα διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν, ἰδίως τοῦ Laurent. Τοῦτο δύναται νὰ παρᾶσχη καὶ χρονολογικὰς τινὰς ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως τῆς Νέας Μονῆς. Ἡ μονὴ ὑπῆρχεν ἤδη περὶ τὸ 1375, ἀφοῦ ὁ τὸ 1392 γράφων Τζηρίγγης πρὸ δέκα ἔξ καὶ πλέον ἐτῶν ἔκαμε τὴν πρὸς αὐτὴν δωρεάν του. Εἶχε λοιπὸν συμπληρωθῆ ἡ οἰκοδόμησις τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ πρὸ τοῦ 1375, ἀφοῦ ἡ δωρεὰ ἐγένετο ἀναμφιβόλως πρὸς συμπληρωμένην τὴν μονήν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ τοποθετήσωμεν ἀκριβέστερον νῦν² τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς ἐντὸς τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 14ου αἰῶνος (1350 - 1375).³ Τὸ 1405 τὴν μονήν ἐπεσκέφθη ὁ Ρῶσος περιηγητῆς Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ καὶ ἀναφέρει αὐτήν, ὡς εἶδομεν (σ. 334, σημ. 3).

* *

Θὰ προσπαθήσωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ τοποθετήσωμεν, εἰ δυνατόν, ὀλίγον ἀκριβέστερον τοῦ ἤδη ὑπὸ τοῦ Laurent γενομένου τὴν Νέαν Μονὴν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις τοῦ ἐγκωμίου ἐξεμεταλλεύθη ἤδη ὁ αἰδεσ. Laurent καὶ ἐτοποθέτησε τὴν μονήν κατὰ προσέγγισιν ἐντὸς τοῦ τριγώνου Ἀψὶς Γαλερίου (=Καμάρα, ὡς κορυφή)—Ἀγία Σοφία—Ἰππό-

¹ Εἰς τὸ ὀρθὸν τοῦτο συμπέρασμα καταλήγει ὁ Laurent, ἐνθ' ἄν. σ. 253.

² Ὁ Laurent, ἐνθ' ἄν. σ. 244, θέτει ὡς terminus ante quem τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς τὴν φυγὴν τοῦ Γαβριήλ εἰς Κωνσταντινούπολιν, γενομένην ὀλίγον πρὸ τοῦ Ἀπριλίου 1387, ὅποτε κατελήφθη τὸ πρῶτον ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

³ Κάτω τοῦ 1350 δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κατέλθωμεν τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοῦ Γαβριήλ. Ὁ ἀναλαβὼν τὸ σοβαρὸν ἔργον τῆς συνεχίσεως τῆς οἰκοδομήσεως τῆς Νέας Μονῆς Γαβριήλ πρέπει νὰ ἦτο τότε ὄριμος ἀνὴρ. Ὑποθέτοντες αὐτὸν τριακονταετῆ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς, γενομένην ὑποθετικῶς τὸ 1350 (terminus post quem), πρέπει νὰ εἶχεν οὗτος ἡλικίαν 99 ἐτῶν, εἰάν ἀπέθανεν τὸ 1419 (Laurent, ἐνθ' ἄν. σ. 251). Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ καταβιάσωμεν κάτω τοῦ 1350 τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς.

δρομος (=Ποδρόμι) καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου, μέρος τῶν ἔρειπίων τῶν ὁποίων ἀνέσκαψεν ὁ E. D yg g v e.¹ Αἱ τοπογραφικαὶ αὐταὶ ἐνδείξεις εἶναι αἱ ἐξῆς: α) τὸ ὅτι ὁ Μακάριος ἐξέλεξε τὴν καλυτέραν θέσιν τῆς πόλεως διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς: *ὁ μὲν ποιμὴν τὸν κάλλιστον τῆς πόλεως τόπον ἀπολεξάμενος*. Ὡς τοιοῦτον θεωρεῖ ὁ Laurent² τὸν περὶ τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα χῶρον, ἐνισχυόμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ περιγηγῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς ὁ Félix Beaujour, οἵτινες χαρακτηρίζουν τὸ νοτίως τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ περὶ τὸ Ἴπποδρομίον τμήμα τῆς πόλεως ὡς τὸ ὠραιότερον (*le beau quartier de la ville*).³ Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, πιστεύει ὁ αἰδεσ. Laurent,⁴ εἶχον καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τὰ ἀνάκτορά των, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ,⁵ β) τὸ ὅτι ἡ μονὴ ἀνεγείρεται: *ἵνα δῆποτε καὶ βασιλεία ἴδρυστο*. Εἰς θέσιν λοιπόν, ὅπου κάποτε ὑπῆρχον βασιλικά ἀνάκτορα. Ἡ τοπογραφικὴ αὐτὴ ἐνδείξεις εἶναι σαφῆς. Τὰ ἀνάκτορα δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα τοῦ Γαλερίου, τὴν θέσιν τῶν ὁποίων νοτίως τῆς Ἀψίδος αὐτοῦ καὶ δυτικῶς τοῦ Ἴπποδρομίου ἀπεκάλυψαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Δανικῆς ἀποστολῆς.⁶ Πρέπει ὁμως νὰ προσέξωμεν τὰ ἐξῆς. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακαρίου Χούμνου, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐγκωμιστῆς τοῦ Γαβριήλ, ἀπὸ τοῦ τρίτου τετάρτου δηλαδὴ τοῦλάχιστον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα δὲν ὑπάρχουν πλέον (βλ. τὴν λέξιν *δ ἡ π ο τ ε*==κάποτε, ὑπῆρχον ἀνάκτορα εἰς τὸν χῶρον ἐκεῖνον). Ὅτι ὁ χῶρος ἦτο πλέον ἔρειπιῶν, τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπομένης φράσεως τοῦ ἐγκωμίου: *τοῖς φοιτηταῖς διακαθαίρειν ἐδίδου*. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Μακαρίου καθαρίζουν τὸν χῶρον, κατακρημνίζοντες ἴσως τὰ λείψανα ἰσταμένων ἀκόμη τοίχων, διὰ νὰ παρασκευάσουν ὁμαλὸν ἔδαφος οἰκοδομήσεως νέου κτηρίου. Ἴσως μετὰ τῶν ἔρειπίων τούτων ἢ εἰς ὑπόγειον σφζόμενον διαμέρισμα τῶν ἀρχαίων ἀνακτόρων εἶχε τὸ ἀρχικὸν κελλίον του αὐτὸς οὗτος ὁ Μακάριος. Πρὸς τοῦτο συμβιβάζεται ἡ περὶ τοῦ Γαβριήλ φράσις τοῦ ἐγκωμιστοῦ: *διὰ μέσης τῆς*

¹ Laurent, ἐνθ' ἀν. σ. 254.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 254.

³ Félix Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce. Paris 1800. Tom. I, σ. 37.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 254.

⁵ Καντακ. I, 53. Bonn. I, σ. 271,10: «...ἐκεῖθεν (ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου) ἐξεληθὼν ὁ βασιλεὺς, κλινοῦσης ἤδη τῆς ἡμέρας, εἰς τὰ βασιλεία ἠύλισαιο τὴν νύκτα ἐλθὼν...». Καὶ I, 54. Bonn. I, σ. 273,1: «...(ὁ βασιλεὺς ἐκ τῆς ἀκροπόλεως) ἐξηλθεν εὐθύς, καὶ εἰς τὰ βασιλεία ἐλθὼν, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ἐν τέλει...».

⁶ Βλ. χρονικὰ ἀνασκαφῶν ὑπὸ P. L e m e r l e ἐν BCH 63 (1939), σ. 313 - 314. E. D y g g v e, Dissertationes Pannonicae, Ser. 2,11. Budapest 1941. T o ὗ α ὕ τ ο ὕ, Recherches sur le palais impérial de Thessalonique. Studia Orientalia Ioanni Pedersen dicata. Copenhagen 1953, σ. 59 - 70.

λεωφόρου ἐπὶ τὸ οἰκεῖον σεμνεῖον ἰών, ἥτις τὴν κατεύθυνσιν ταύτην πρὸς τὰ ἐρείπια τῶν ἀνακτόρων ἴσως ὑποδεικνύει. Ὁ χῶρος, ὅπου ἰδρῦθη ἡ Νέα Μονή, ἦτο πάντως ἠρειπωμένα ἀνάκτορα, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς ὁ κάλλιστος τῆς πόλεως τόπος ὑπὸ τοῦ ἐγκωμιαστοῦ οὐχὶ διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ ἐρειπιῶνος, νομίζομεν, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν παλαιὰν δόξαν τῶν ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων.¹ Δὲν γνωρίζομεν, εἰς τὰ ἀνάκτορα ταῦτα κατέστρεψεν ὁ χρόνος, ἄλλη φυσικὴ αἰτία ἢ οἱ Λατῖνοι τοῦ 1204 ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Τὰ ἀνάκτορα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων δὲν πιστεύομεν ὅτι εὗρισκοντο εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος δὲν φαίνεται νὰ ἐχρησιμοποίησαν τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα τοῦ Γαλερίου, οὔτε νὰ ἔκτισαν ἄλλα εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν.² Ἔχομεν τὴν γνώμην, ἔκτος ἂν ἡ τύχη παράσχη ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτι οἱ Παλαιολόγοι αὐτοκράτορες εἶχον τὰ ἀνάκτορά των εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἄνω πόλεως.³

¹ Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος μετὰ τετρακόσια ἔτη μᾶλλον οὐδεμίαν ἰσχὺν εἶχε πλέον. Οἱ περιηγηταὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ὀνομάζουσι τὴν περὶ τὴν Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου συνοικίαν ὠραίαν δι' ἄλλους λόγους. Ἐκεῖ ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴ συνοικία ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὴν συνοικίαν τῶν ξένων, τὸν Φραγκομαχαλᾶν, παρὰ τὸν θορυβώδη λιμένα, ὀλόκληρος ἡ ὑπόλοιπος παλαιὰ πόλις ἦτο δυσώδη ἐβραϊκὰ «γκέττο» καὶ ἀπρόσιτοι τουρκομαχαλᾶδες.

² Τοῦτο διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) Ἐὰν οἱ Παλαιολόγοι ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα, ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν ἠρειπωμένα περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐγκωμίου, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις εἶναι, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ ἀναφέρων τὰ «βασίλεια» τῆς Θεσσαλονίκης. β) Ἐὰν οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον κτίσει ἄλλα ἀνάκτορα πλησίον τῶν ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, (τότε 1) ἀπὸ τὰ νεώτερα τῶν ρωμαϊκῶν βυζαντινὰ ταῦτα ἀνάκτορα τοῦ 13ου τὸ παλαιότερον αἰῶνος θὰ ἐσφύζοντο μερικὰ ἐρείπια, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦλάχιστον τῶν περιηγητῶν τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ 2) θὰ εὗρισκομεν περὶ τὴν θέσιν ἐκείνην τὸ «Κονάκι», τὸ ἀνάκτορον τοῦ Τούρκου διοικητοῦ τῆς πόλεως, διότι οἱ Τούρκοι διεδέχθησαν σχεδὸν ἐν παντί τοὺς Βυζαντινοὺς.

³ Τοῦτο, διότι τὸ «Κονάκι» τῶν ἀμέσων διαδόχων τῶν Βυζαντινῶν Τούρκων εὗρισκετο εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἄνω πόλεως. Τόσον τὸ νεώτερον (τὸ σημερινὸν Διοικητήριον), ὅσον καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον σήμερον παλαιότερον (Ἐσκί - Σεράϊ=παλαιὸν ἀνάκτορον), ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχεν ὁ ἐκεῖ σημερινὸς ναὸς τοῦ Προφήτου Ἡλία ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ ὄνομα Ἐσκί - Σεράϊ - τζαμισί (=τέμενος τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων. Βλ. Μιχαήλ Χατζῆ· Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἦτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 1. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1880, σ. 91, ὅστις ψέγει ἐν μέρει δικαίως τὸν Χατζῆ - Κάλφα, διότι ὠνόμασε τὸν ναὸν ἀνακτορικὴν ἐκκλησίαν—οὐχὶ μητροπόλιν τῶν Θεσσαλονικέων ἐπὶ χριστιανοκρατίας· πρβ. Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, aus dem Türkischen übersetzt von Joseph Hammer, Wien 1812, σ. 77 (κεφ. 9): Die Moskée des Seraj, ehemals zu den Zeiten der Ungläubigen die Hofkirche—. Ἐν μέρει δικαίως, διότι ὁ ναὸς, προφανῶς καθολικὸν μονῆς, δὲν ἀνήκεν εἰς ἀνάκτορον, ἀλλὰ ἦτο πλησίον ἀνακτόρων) καὶ ὀλόκληρος ἡ συνοικία ὀνο-

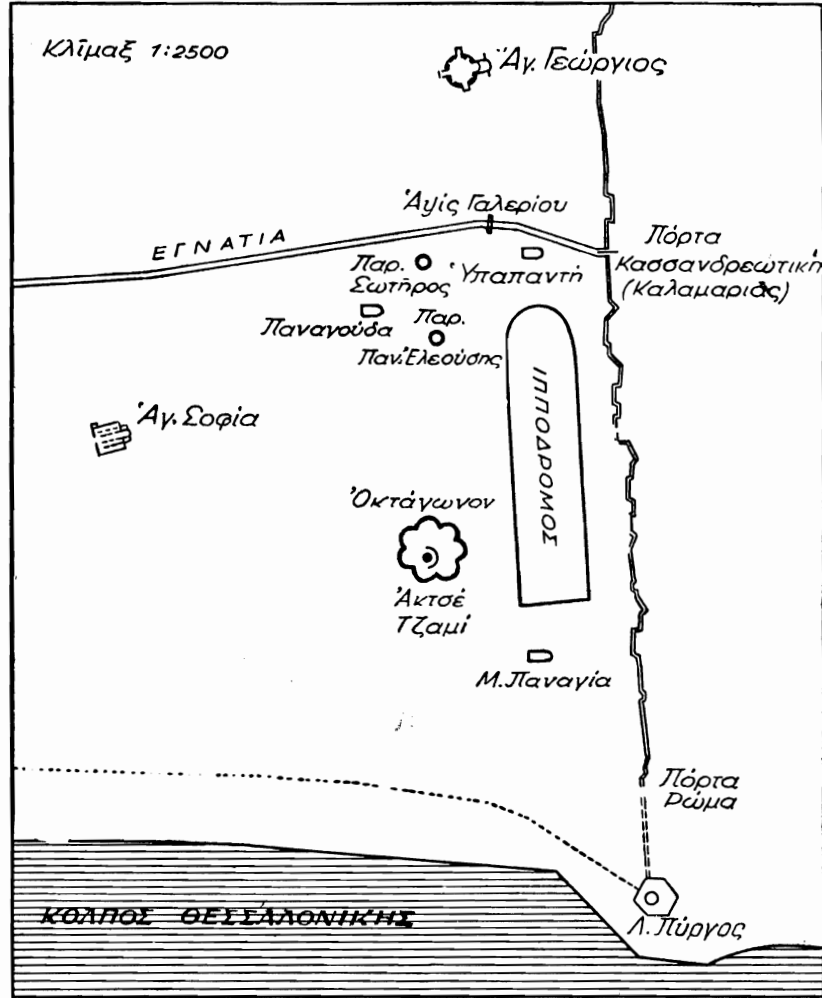
Ἡ Νέα Μονὴ λοιπὸν ἰδρῦθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου καὶ περὶ τὸν ἀνασκαφικὸν χώρον τῶν ἀνακτόρων τούτων πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν. Ἐκεῖ ὁμοίως, μεταξὺ τῆς σημερινῆς πλατείας Ἴπποδρομίου καὶ τῆς ὁδοῦ Βύρωνος, ἀνέσκαψεν ἀπὸ τοῦ θέρους μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1950 ὁ Χαρ. Ι. Μακαρόνας, ἔφορος ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, τὸ Ὀκτάγωνο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου.¹ Μὲ τὸ Ὀκτάγωνον εὐρισκόμεθα ἐντὸς τῆς τετραγώνου αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου τούτου, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν τοῦ ἀναλόγου Ὀκταγώνου ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τὸ Σπαλάτο.² Ὁ χώρος τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου ἐξηπλοῦτο περὶ τὸ Ὀκτάγωνον τοῦτο ἀπὸ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ πρὸς Β μέχρι σχεδὸν τοῦ θαλασσίου τείχους

μάζετο Ἐσκι - Σεράι (βλ. Γ. Κ. Μ ω ρ α ῖ τ ο π ο ὑ λ ο υ, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης, διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Ἐν Ἀθήναις 1883, σ. 22). Ἐκτὸς τούτου ἡ παράδοσις διέσωσε καὶ μίαν ἄλλην ὀνομασίαν τῆς αὐτῆς συνοικίας, ὑποδεικνύουσαν τὴν ἐκεῖ ποτε ὑπαρξίν βυζαντινῶν ἀνακτόρων. Οἱ Τούρκοι ὠνόμαζον τὴν συνοικίαν καὶ «Μ π α λ α τ», ὅπερ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις Παλάτιον=ἀνάκτορον (βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἀρχαῖα εἰκὼν Ἁγίου Δημητρίου. Byzant. Zeitschrift I (1892), 482). Δὲν γνωρίζομεν, ἂν οἱ Λατῖνοι πρῶτοι ἔκτισαν εἰς τὴν ἄνω ἐκείνην συνοικίαν τῆς πόλεως ἀνάκτορα. Οἱ ἐντὸς ἐχθρικοῦ πληθυσμοῦ ζῶντες ἔντρομοι Φράγκοι εἶχον κάθε λόγον νὰ εἶναι πλησίον τῶν πλοίων τῶν καὶ νὰ ἐπιβλέπουν διαρκῶς ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης θέσεως τὸν λιμένα. Ὁ T a f r a l i, Topographie, σ. 131, σημ. 5, ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Βονιφάτιος ὁ Μονφερατικὸς ἐβασίλευσε μόλις τριετίαν (1204 - 1207) καὶ ἀπασχολημένος μὲ πολέμους δὲν ἠδύκαίρει νὰ ἀναλάβῃ τὸ μακρὸν ἔργον τῆς ἀνεγέρσεως ἀνακτόρων. Εἶναι ὁμοίως δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποίησεν ἔτοιμον ἰδιωτικὸν μέγαρον βυζαντινοῦ ἄρχοντος ἐν τῇ συνοικίᾳ ἐκείνῃ.

¹ X. I. Μ α κ α ρ ὄ ν α, Τὸ Ὀκτάγωνον τῆς Θεσσαλονίκης. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔτους 1950. Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 303 - 321. Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο τὸ τουρκικὸν τέμενος Ἀκτσὲ Μετζήτ Τζαμί, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεδαφισθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν. (βλ. Μ α κ α ρ ὄ ν α ν, ἔνθ' ἄν. σ. 303). Τὰ τελευταῖα κατακρημνίσματα τοῦ τζαμιοῦ τούτου ἐξεκαθαρίσθησαν πρὸ τριετίας περὶ του καί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς ἔφορος ἀρχαιοτήτων X. I. Μακαρόνας, οὔτε σχῆμα, οὔτε προσανατολισμὸν, οὔτε τοιχοδομίαν βυζαντινοῦ ναοῦ ταῦτα εἶχον. Τοῦτο καταφαίνεται ἄλλωστε καὶ ἐκ τῆς κατόψεως τοῦ τζαμιοῦ εἰς τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (βλ. Μ α κ α ρ ὄ ν α ν, ἔνθ' ἄν. σ. 304, εἰκ. 1). Οὔτε καὶ θεμελίωσιν εἶχε τὸ τζαμί τοῦτο, ἐκτὸς ἐνὸς τοιχαρίου καὶ τοῦ μιναρέ. Πρέπει λοιπὸν νὰ πιστεῦσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ παλαιότερου (1609 - 1657) Χατζῆ Κάλφα, ὅτι τοῦτο ἦτο νεώτερον τουρκικὸν κτίσμα (Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, σ. 77 (κεφ. 9) : «...Neugebaut sind... 10. die Moskée Akesedschamissi) καὶ ὄχι τὴν μαρτυρίαν τῶν πολὺ νεωτέρων Texier - Pullan, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀρχαίου βυζαντινοῦ ναοῦ (Ch. Texier - R. Poplewell Pullan, Byzantin Architecture. London 1864, σ. 122, ἀριθ. 6: Aktcha Medjed djami, an ancient Greek church in the quarter of the same name), ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι πάντες οὗτοι τὸ αὐτὸ κτίσμα εἶδον.

² βλ. προχειρῶς σχέδιον ἐν O. W u l f f, Altgriechische und byzantinische Kunst, I. Berlin - Neubabelsberg 1918, σ. 261.

πρὸς Ν καὶ ἀπὸ τοῦ Ἱπποδρόμου πρὸς Α μέχρι ἀκαθορίστου σημείου πρὸς Δ, μὴ φθάνων ὅμως πολὺ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας (βλ. Σχεδ.). Ἐν-

Σχεδιάγραμμα τῆς περιοχῆς τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων Θεσσαλονίκης (ἐν μέρει ἐκ τοῦ Tafrahi).

τὸς τοῦ χώρου τούτου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν Νέαν Μονήν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς τουρκικὸν ἐπὶ τουρκοκρατίας τέμενος. Τὸ ἀνωτέρω ἀναφεροθὲν ἀφιερω-
τήριον γράμμα τοῦ Τζηρίγγη εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς τῆς Λαύ-

ρας ἐν Ἁγίῳ Ὄρει καὶ τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ Dölger,¹ ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ ἔνδειξιν, ὅτι ἡ Νέα Μονὴ κατέστη ποτὲ μετόχιον τῆς μονῆς ταύτης. Πάντα σχεδὸν ὁμοῦς τὰ μετόχια τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἐθίγησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1430. Οἱ Ἁγιορεῖται εἶχον σπεύσει νὰ δηλώσουν ἐγκαίρως ὑποταγὴν εἰς τὸν Μουράτ Β', ἐξασφαλίσαντες τὰ προνόμια καὶ διασώσαντες τὴν παρουσίαν τῶν μονῶν των.² Τὴν Νέαν Μονὴν λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐντὸς τοῦ καθορισθέντος χώρου, παραμείνασαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν καὶ οὐδέποτε διατελέσασαν τζαμί. Ἑλληνικαὶ ὁμοῦς ἐκκλησίαι, σφζόμεναι μέχρι σήμερον καὶ παραμείνασαι εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ χώρου (πάντοτε δυτικῶς τοῦ Ἱπποδρόμου), εἶναι καὶ ἦσαν πάντοτε δύο, ἀμφοτέραι ἀφιερωμέναι εἰς τὴν Παναγίαν, ἡ Μεγάλῃ Παναγίᾳ εἰς τὸ νότιον ἄκρον καὶ ὀλίγον δυτικῶς τῆς σημερινῆς πλατείας Ἱπποδρομίου καὶ ἡ Παναγούδα (=μικρὰ Παναγία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Μεγάλῃν Παναγίαν) βορείως καὶ

¹ Dölger, Schatzk., σ. 114 σημ.

² Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 5, Ἀθήναι 1932, σ. 253. Πρβ. ὅσα λέγει ὁ Ἀ. Βακαλόπουλος, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ παρεκκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν 12 (1936), σ. 249/50, περὶ τῆς τύχης τῶν μετοχίων τῶν μονῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1430. Αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα ἐν Θεσσαλονίκῃ δεικνύουν ὅτι πράγματι οὕτω συνέβη. Ἐκ τῶν σπουδαιότερων ναῶν καὶ μονῶν, τῶν παραμεινάντων εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν, ἡ μονὴ Βλαττάδων, ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ὄρφανου καὶ ὁ ναὸς τῆς Λαγουδιανῆς (κακῶς Λαοδηγητρίας σήμερον) ἦσαν μετόχια τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους (βλ. Dölger, Schatzk., 89, 11 τοῦ ἔτους 1635. Πρβ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἡ Μονὴ Βλαταίων καὶ τὰ μετόχια αὐτῆς. Byzant. Zeitschrift 8, 1899, σ. 412/13), ἡ Παναγία Δέξα (ναὸς Ἁγίου Ὑπατίου), παλαιὸν μετόχιον τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, κατέστη μετόχιον τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἐν Χαλκιδικῇ, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς (παλαιὰ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ), (βλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, πρ. Λεοντοπόλεως, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 1918, σ. 671. Πρβ. καὶ Γρηγ. Παλαμᾶς 4, 1920, σ. 259. Περὶ τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ (Ὑπαπαντῆ) βλ. Ἀ. Εὐγγελοπούλου, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Μακεδονικά 2, 1953, σ. 18 κέ., ἔνθα ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, ἡ Μεγάλῃ (Νέα) Παναγία ὑπῆρξε σιναϊτικὸν μετόχιον (Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης. Byzant. Zeitschrift 6, 1897, σ. 538), ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ἦτο μετόχιον τῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας (Γρηγόριος Παλαμᾶς 3, 1919, σ. 646) κ.ο.κ. Περὶ τοῦ ἐλευθέρου ναοῦ τῆς Παναγούδας δὲν γνωρίζομεν τίνας μονῆς μετόχιον ὑπῆρξεν, ἐὰν ὁμοῦς οὗτος εἶναι ἡ Νέα Μονή, ὑπῆρξε μετόχιον τῆς Λαύρας.

δυτικῶς τῆς πλατείας Ἱπποδρομίου, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας καὶ δυτικῶς, ἀλλ' ὄχι μακρὰν, τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη γνωρίζομεν ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν μονῆς, ἡ ὁποία ἰδρῦθη τὸ 1185 ὑπὸ τινος Ἰλαρίωνος Μαστούνη, ἀνακαινισθεῖσα τὸ 1325 ὑπὸ τινος μοναχοῦ Ἰωάννου, συμφώνως πρὸς ἐπὶ τόπου τὸ 1873 εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν, καὶ πάλιν τὸ 1727 οἰκοδομηθεῖσα ἐκ βάρθρων κατ' ἐπιγραφὴν ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας αὐτῆς.¹ Ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ εἶναι αὕτη εἰς τὴν θέσιν τῆς Νέας Μονῆς.

Ἀπομένει ἡ Παναγούδα.² Ἡ σημερινὴ ἐκκλησία εἶναι βεβαίως πολὺ μεταγενεστέρα, «εἰς τὴν ὁποίαν τίποτε δὲν ὑπάρχει μαρτυροῦν, ὅτι αὕτη διεδέχθη ἄλλην παλαιότεραν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν».³ Δὲν ὑπάρχει τοιοῦτόν τι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκκλησίαν, ὑπάρχουν ὅμως ἕμμεσοι ἐνδείξεις εἰς τὸν περίξ αὐτῆς χώρον. Πολὺ πλησίον αὐτῆς καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐγνατίας δυτικῶς τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου ὑπάρχει ὁ μικροσκοπικὸς ναῦσκος τοῦ Σωτήρος καὶ

¹ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου κλ., ἔνθ' ἀν. σ. 538 κέ.

² Τὴν ἀναφέρει ὁ T a f r a l i, Topographie, σ. 184 καὶ σημ. 2. Παλαιότερα μνηεῖα αὐτῆς εὐρίσκεται αὐτόθι εἰς τὸ τοπογραφικὸν σχεδιάγραμμα τῆς πόλεως, τὸ συνταχθὲν βάσει παλαιότερων (1874 καὶ 1910) καὶ εὐρισκόμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Τὸ σημερινὸν ἐπίθετον Γοργοεπήκοος ἔχει ὁ ναὸς ἐκ παρακλήσεως, καθιερωθείσης ἐπὶ γερμανικῆς κατοχῆς ὑπὸ γνωστῶν κυριῶν τῆς πόλεως καὶ ἐπισκεπτῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Δοχειαρίου πρὸς τιμὴν τῆς ἐν τῇ μονῇ των λατρευομένης εἰκόνας τῆς Γοργοεπηκόου. Βλ. Γ ε ρ. Σ μ υ ρ ν ά κ η, Τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 570.

³ Ἄ. Ξ υ γ γ ο π ο ὑ λ ο υ, Μονὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου; Παράρτημα τῶν Ἑλληνικῶν, ἀριθ. 4. Προσφορὰ εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδην. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 735. Ἡ ἐργασία αὕτη εὐρίσκει, νομίζομεν, νῦν μίαν δικαίωσιν. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι ἀποδεικνύονται ἐν αὐτῇ ἀναμφιβόλως ὡς μονὴ τῆς Παναγίας, ἀλλὰ ποίας; Τέσσαρας μεγάλας καὶ ἀξίας ἐπισκέψεως μονὰς τῆς Παναγίας τὸν 14ον αἰῶνα γνωρίζομεν ἐν Θεσσαλονίκη: τὴν μονὴν Ἰσαάκ, τὴν Νέαν Μονὴν, τὴν μονὴν Γοργοεπηκόου (τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ὁ Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ), καὶ τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τοῦ Ἰλαρίωνος Μαστούνη (βλ. Λ ά σ κ α ρ ι, Ναοὶ καὶ μοναί, ἔνθ' ἀν. σ. 318 καὶ Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου, ἔνθ' ἀν. σ. 538 κέ.). Τρεῖς ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστῆς θέσεως καὶ ἔχουν γνωστὸν διάφορον ἰδρυτήν: ἡ μονὴ Ἰσαάκ τῆς Θεοτόκου Περιβλέπτου ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰσαάκ καὶ ἔκειτο ἐν μέσει τῇ πόλει (βλ. προχείρως T a f r a l i, Topographie, σ. 201 καὶ σημ. 1), ἡ Νέα Μονή, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀνά χειρας ἐργασίᾳ, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Χούμνου καὶ ἔκειτο ἐν τῷ χώρῳ τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων, καὶ τέλος ἡ τρίτη μονὴ τῆς Παναγίας ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος Μαστούνη καὶ εἰς τὴν θέσιν της εἶναι σήμερον ὁ ναὸς τῆς Μεγάλης Παναγίας. Οὐδεμία ἐξ αὐτῶν φέρει τὸ ὄνομα Γοργοεπήκοος. Ἀπομένει ἡ μονὴ Γοργοεπηκόου, ἀγνώστου ἰδρυτοῦ καὶ θέσεως. Αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Πατριάρχου Νήφωνος, δηλαδὴ οἱ σημερινοὶ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ὅπως εἰκάζει ὁ Ξυγγόπουλος ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐργασίᾳ του.

πολύ πλησίον πάλιν αὐτοῦ, παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν Κισσάβου καὶ νῦν Πρίγκιπος Νικολάου, τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης. Ὁ σταυροειδῆς ναῖσκος τοῦ Σωτήρος τοῦ 14ου αἰῶνος ἐθεωρήθη ἄλλοτε ὡς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Κύρου, μόνον ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνη ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτήρος, ἀλλ' ὁ Ἅ. Ευγγόπουλος ὑπεστήριξεν ἐσχάτως λίαν πειστικῶς ὅτι τὸ μικροσκοπικῶν διαστάσεων ναύδριον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο καθολικὸν μονῆς, ἐχούσης ἀριθμὸν μοναχῶν, ἀλλ' εἶναι παρεκκλήσιον ἐντὸς τῆς αὐτῆς μονῆς.¹ Ποίας μονῆς ὅμως; Τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ, τῆς πλησιεστέρας φυσικά,² εἰς τὴν θέσιν τοῦ καθολικοῦ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται σήμερον ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ παρὰ τὴν Ἐγγατίαν ὁδὸν ἀποδεδειγμένως ὁ ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς.³

Ἡ μονὴ ὅμως τοῦ κῦρ Ἰωήλ ἐκτίσθη λίαν πιθανῶς τὸν 10ον αἰῶνα⁴ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἰπποδρόμου⁵ καὶ ἔξω τοῦ χώρου τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων, τὰ ὁποῖα ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰπποδρόμου, ἐνῶ ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ καὶ ὁ σημερινὸς ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς εὐρίσκονται ἀνατολικῶς τοῦ ἄξονος Ἀψίδος—Ἰπποδρόμου καὶ ἀνακτόρων. Ἀνατολικῶς τοῦ ἄξονος τούτου καὶ εἰς τὴν μετέπειτα θέσιν τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ δὲν εὐρίσκοντο ἀνάκτορα, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς τὸ τμήμα τοῦ extra muros ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, τὸ περιληφθὲν ὑπὸ τοῦ τείχους τοῦ Γαλερίου ἐντὸς τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἐπεκταθείσης πόλεως. Τὰ extra muros ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῆς πόλεως ρωμαϊκὰ νεκροταφεῖα ἐσφύζοντο ἀκόμη τὸ 10ον αἰῶνα καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου (Καμεν. Βονν. σ. 510,7, τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.): «Πολλοὶ γὰρ ἦσαν ἐκ μονολίθου γεγλυμμένοι τύμβοι κατὰ τε τὸ πρὸς ἀνατολὴν καὶ δύσιν μέρος τῆς πόλεως, ἐν οἷς πάλαί τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ τήνδε κατοικοῦντες ἐνεταφίαζον Ἐλληνας». Τὸ ἀνατολικὸν ὅμως νεκροταφεῖον εἶχε κοπῆ κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Γαλερίου εἰς δύο καὶ ἐν

¹ Ἅ. Ευγγόπουλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Δημοσιεύματα Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 15. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 67 κέ.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 72.

³ Περὶ ταύτης βλ. Ἅ. Ευγγόπουλος, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ κλ., ἐνθ' ἀν.

⁴ Βλ. Ευγγόπουλος, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, ἐνθ' ἀν. σ. 160 κέ.

⁵ Ὁ Ἰππόδρομος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου ἀκόμη τὸν 12ον αἰῶνα.

Εὐσταθίου, Συγγραφή τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ἀλώσεως. Βονν. 1842 (τόμ. Δέοντος Γραμματικοῦ), σ. 463, 19 κέ.: «...καὶ ἕως μὲν καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθ' ἡμᾶς ἰπποδρόμου τοιαύτη διάθεσις ἡμᾶς εὐθύνει...». Περὶ τῆς ἀχρηστεύσεως τοῦ Ἰπποδρόμου ἀπὸ τοῦ 392 βλ. Ἅ. Ευγγόπουλος, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπιστημονικαὶ Πραγματεῖαι τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σειρὰ θεολογικῆ καὶ φιλολογικῆ ἀριθ. 2. Θεσσαλονίκη 1949, σ. 30.

τμήμα αὐτοῦ περιελήφθη ἐντὸς τῆς πόλεως, κείμενον μεταξὺ τῆς Ἀψίδος καὶ τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης. Περὶ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου μέχρι τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης (Καλαμαριάς) ὁμιλεῖ ὁ τὴν Θεσσαλονίκην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837 - 1838 ἐπισκεφθεὶς Γερμανὸς Κ. Ε. Zachariä. Εἰς τὴν ἐποχὴν του εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ τῆς πύλης τῆς Καλαμαριάς τμήμα τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας εὐρέθησαν πολλαὶ σαρκοφάγοι εἰς τὰ ἀνασκαπτόμενα θεμέλια οἰκίας καὶ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ὁδοῦ φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Γαλερίου ἐκοσμεῖτο διὰ σαρκοφάγων καὶ ἄλλων ἐπιτυμβίων μνημείων.¹ Ἡ ἀνατολικῶς λοιπὸν τῆς Ἀψίδος καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν περιληφθέντος τμήματος τούτου τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου εὐρισκομένη μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωὴλ δὲν ἐκτίσθη κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς τὸν χώρον ἠρειπωμένων ἀνακτόρων, τὰ ὅποια ἐξετείνοντο ἀνέκαθεν δυτικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου. Τὸ μέγα ζήτημα εἶναι, ἐὰν ὑπῆρχον ἀκόμη τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωὴλ. Ἐὰν πράγματι ὑπῆρχον τότε ταῦτα, ὁ χώρος τῆς μονῆς περιοριζέτο ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων καὶ ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτῆρος, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη ἀργότερον δυτικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ἠρειπωμένων πλέον ἀνακτόρων, δὲν ἀνῆκε ποτὲ εἰς τὴν πέραν τῆς Ἀψίδος μονὴν Ἰωὴλ. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ ἀνάκτορα ὑπῆρχον, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωὴλ, καὶ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ταῦτα ἦσαν ἠρειπωμένα ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος. Ὡς εἶδομεν, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος καθαρίζονται ὁ π ἄ χ ο ν τ α ἐρείπια ἀνακτόρων, διὰ τὰ κτισθῆ ἡ Νέα Μονή. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ 14ου ὁ χώρος τῶν ἀνακτόρων παρέμενεν ἐγκαταλελειμμένος ἐρειπιῶν; Καὶ θὰ ἴσταντο ἀκόμη ἐρείπια τὸν 14ον αἰῶνα, ἐὰν τὰ ἀνάκτορα δὲν ὑπῆρχον ἤδη τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωὴλ; Θεωροῦμεν ὡς σχεδὸν βεβαίαν τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα. Τότε ὅμως, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον τὰ ἀνάκτορα, ὑπῆρχε καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν τριῶν ἀνέκαθεν

¹ Dr. E. Z a c h a r i ä's Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838. Heidelberg 1840. Παρὰ T a f e l, De via Egnatia. Tübingen 1842. Prolegomena p. LXXXVI. Τὸ κείμενον τοῦ Ζαχαρία καὶ εἰς Γ. Ι. Θ ε ο χ α ρ ῖ δ ο υ, Ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Δημοσιεύματα Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἑλληνικά τόμ. 13 (1954), σ. 35.— Τὸ ἐκτὸς τοῦ τείχους τμήμα τοῦ νεκροταφείου τούτου ἀνέσκαψεν ἐπανειλημμένως ἀπὸ τοῦ 1949 ὁ ἐφορος ἀρχαιοτήτων Χαρ. Ι. Μακαρόνας. Βλ. τελευταίως Χ. Ι. Μ α κ α ρ ὄ ν α, Ἀνασκαφὴ νεκροπόλεως ἐν Θεσσαλονίκῃ. Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔτους 1951. Ἀθήναι 1952, σ. 164 - 172. Βλ. καὶ Τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ, Χρονικά ἀρχαιολογικά. Μακεδονικά 2 (1953). Καὶ BCH 74 (1950), σ. 305, 76 (1952), σ. 227. Βλ. παλαιότερα εὐρήματα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου νεκροταφείου ἐν Mitth. des Deutschen Arch. Inst. in Athen, τόμ. 16 (1891), σ. 262 - 264 καὶ 365 - 369.

συνδεδεμένων πρὸς ἄλληλα μνημείων, τῆς Ροτόνδας δηλαδή μετὰ τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων, ὁ ὁποῖος τὸν 10ον αἰῶνα περιώριζε τὸν χῶρον τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωὴλ ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων. Θὰ ἦτο ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ οἰασθήποτε μορφῆς σύνδεσμος διέσχισε τὸν χῶρον τῆς μονῆς Ἰωὴλ, εἴτε ὅτι ὁ χῶρος τῆς μονῆς ταύτης ἐπεξετάθη ἀργότερον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων δυτικῶς τῆς Ἀψίδος, διὰ νὰ κτισθῇ τὸν 14ον αἰῶνα ὁ πολὺ δυτικώτερον τῆς μονῆς ναῖσκος τοῦ Σωτήρος.

Τὸ παρεκκλήσιον ἄρα τοῦ Σωτήρος δὲν ἀνήκεν εἰς τὴν μονὴν Ἰωὴλ καὶ αἱ καταπατήσεις τῶν κτημάτων τῆς μονῆς ὑπὸ ἰδιωτῶν, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ἔγγραφον τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας,¹ ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ἐμμέσως ὅτι ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος ἀνήκεν ὡς παρεκκλήσιον εἰς τὴν μονὴν τοῦ κῦρ Ἰωὴλ, ἀφοροῦν εἰς ἄλλα ἄγνωστα κτήματα τῆς μονῆς καὶ ὄχι καὶ εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Σωτήρος.

Τὸ εἰς ἐλαχίστην ἀπὸ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Σωτήρος ἐντὸς οἰκίας ἄλλοτε εὐρισκόμενον ἰδιωτικὸν παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης ἦτο μικροσκοπικῶν διαστάσεων μονόκλιτος ξυλόστεγος βασιλική, διασφύζουσα τοιχογραφίας τοῦ 14ου αἰῶνος. Μεταξὺ τοῦ παρεκκλησίου τούτου τῆς Παναγίας Ἐλεούσης καὶ τοῦ ναῖσκου τοῦ Σωτήρος ἐσφύζετο πλινθόκτιστος ἀρίστης κατασκευῆς τοῖχος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐστηρίζετο ἕτερον νεωτέρων χρόνων παρεκκλήσιον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ἀνεγερθὲν πιθανώτατα εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου ναοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ πλινθόκτιστος τοῖχος ἀπετέλει ἴσως μέρος.² Ἀμφότερα ταῦτα τὰ παρεκκλήσια εὐρίσκοντο πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὸν ναὸν τῆς Παναγούδας παρὰ πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ὑπαπαντῆς,³ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἄλλωστε, ὡς εἴπομεν, ἐχώριζεν αὐτὰ ἢ διὰ τῆς Ἀψίδος πρὸς τὸν Ἰππόδρομον καὶ τὰ ἀνάκτορα ὀδηγοῦσα ἱστορικῶν παρελθόντος σύνδεσις. Ὁ δὲ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀνήκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγούδας καὶ ὄχι εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὑπαπαντῆς⁴ καὶ τ ο ὕ τ ο ἄ σ φ α λ ῶ ς ἔ -

¹ Βλ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 72/3.

² Ἀ. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ παρεκκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν 12 (1936). Πρβ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 72. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης δὲν ὑπάρχει πλέον σήμερον, καὲν πρὸς τριετίας εἰς τοπικὴν πυρκαϊάν, ἢ ὁποία ἀπετέφρωσε καὶ τὴν οἰκίαν, ἐν τῇ αὐτῇ τῆς ὁποίας εὐρίσκειτο τὸ παρεκκλήσιον.

³ Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδιαγράμματος εἰς τὸ τέλος τῆς Τοπογραφίας τοῦ Tafrafi. (βλ. ἐντ. Σχεδ.) Διὰ τοὺς Θεσσαλονικεῖς εἶναι καταφανές.

⁴ Κ. Τ ά τ τ η, Τὸ μονύδριον τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Γρηγόριος Παλαμᾶς 2 (1918), σ. 430 κέ. : «...κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ 34ου ἀρθροῦ τοῦ Κοινοτικοῦ Κανονισμοῦ ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν Ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης ῥητῶς ἀναφέρεται καὶ τὸ Ναῖδριον τοῦτο (τοῦ Σωτήρος) ὡς ἐξάρτημα τῆς Ἱερᾶς Ἐνοριακῆς Ἐκκλησίας Παναγούδας, εἰς ἣν ὑπήγετο καὶ ὑπάγεται ἀνεκᾶθεν

συνέχισε παλαιὰν παράδοσιν. Τὰ παρεκκλήσια ταῦτα, μαρμάρινα λείψανα, ἐγκατεσπαρμένα ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν περὶ τὸν χῶρον τοῦτον οἰκιῶν, καὶ τὸ ὑπόλειμμα τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ τοίχου παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ἐνισχύουν σφζομένην παράδοσιν, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς μοναστηριακὸν συγκρότημα. Εἰς ταῦτα προστίθεται ἡ ὑπάρχουσα ποτε ἐκεῖ ἐνιαῖα ἰδιοκτησία,¹ διὰ τὴν πείσιν ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα εἰς μοναστηριακὸν χῶρον, ὅστις, νομίζομεν, εἶναι διάφορος τοῦ χώρου τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ. Ὡς καθολικὸν τοῦ μοναστηριακοῦ τούτου χώρου ἐθεωρήθη παλαιότερον μὲν αὐτὸς οὗτος ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος.² Τοῦτο ὁμως ἀπερρίφθη πειστικώτατα ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου.³ Ἀπεδόθησαν ὁμως ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἐν λόγῳ παρεκκλήσια εἰς τὴν ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος κειμένην μονὴν Ἰωήλ,⁴ διότι οὐδεμία ὑποψία ὑπῆρχε τότε, ὅτι ὁ νεωτέρων χρόνων ναὸς τῆς Παναγούδας ἦτο δυνατόν νὰ ἔκειτο εἰς τὸν μοναστηριακὸν χῶρον καὶ εἰς τὴν θέσιν ἴσως τοῦ καθολικοῦ τῆς Νέας Μονῆς. Ἡ Παναγούδα ὁμως συγκεντρώνει ἐν ἀνακεφαλαιώσει τὰς ἐξῆς περὶ αὐτοῦ ἐνδείξεις: 1) κεῖται εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἀναζητοῦμεν τὴν Νέαν Μονήν,⁵ 2) κεῖται ἐντὸς μοναστηριακοῦ χώρου (διαφόρου τῆς ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος κειμένης μονῆς Ἰωήλ), ὡς δεικνύουν τὰ πλησίον αὐτῆς σφζόμενα παρεκκλήσια καὶ ἄλλα λείψανα, ἢ περὶ μοναστηριακοῦ χώρου παράδο-

τὸ ἐν λόγῳ Ναῖδριον· γνωρίζω δὲ ὅτι πάντοτε οἱ ἐκάστοτε ἐφημέριοι τῆς Παναγούδας ἐτέλουν καὶ τὴν θεῖαν μυσταγωγίαν ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ Ναῖδρίῳ, ὁσάκις εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἐζήτουν τοῦτο...». Τοῦτο σημειοῖ καὶ ὁ Ἀ. Ξυγγοπούλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 73 καὶ σημ. 3, θεωρῶν προφανῶς τὴν ἐξάρτησιν νεωτέρων. Ἄπαντα τὰ παρεκκλήσια ταῦτα λειτουργοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου τῆς Παναγούδας.

¹ Βακαλοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 245/6.

² Βακαλοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 246 κέ., ὅπου καὶ οἱ παλαιότεροι ὑποστηρικταὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

³ Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 68 κέ.

⁴ Αὐτόθι, σ. 72: «Ἡ ἐκεῖ ὑπαρξίς ὅλων αὐτῶν τῶν κτισμάτων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν λίαν πιθανήν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, εἰκασίαν ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπῆρχεν ἄλλοτε μονή, τῆς ὁποίας παρεκκλήσια ἦσαν καὶ ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος καὶ ἡ μικροσκοπικὴ βασιλικὴ τῆς Παναγίας Ἐλεούσης καὶ ὁ ναὸς τέλος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ὁ διασωθεὶς πλινθόκτιστος τοῖχος μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ στηριζομένου νεωτέρου ναῖσκου τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς — Ποία ὁμως ἡ μονὴ αὕτη; Δὲν νομίζω ἀπίθανον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὕτη θὰ ἦτο ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος καλουμένη τοῦ κῦρ Ἰωήλ».

⁵ Ἐσχάτως, νοτίως τοῦ ναοῦ τῆς Παναγούδας, παρὰ τὴν ὁδὸν Πρίγκιπος Νικολάου (παλ. Κισσάβου ἢ Πολωνίας), κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν χωμάτων πρὸς θεμελίωσιν νέας οἰκοδομῆς ἀνευρέθησαν παχεῖς τοῖχοι ρωμαϊκῆς τοιχοδομίας, ἀνήκοντες κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Χ. Ι. Μακαρόνα ἀναμφιβόλως εἰς τὸ συγκρότημα τῶν ἀνακτόρων.

σις και τὸ ἐνιαῖον τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἐκεῖ χώρου, 3) τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, ὡς και ἡ Νέα Μονή, 4) παρέμεινεν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, ὁ δὲ ἄγνωστος μέχρι σήμερον λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀφέθη αὕτη ἐλευθέρᾳ εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, πρέπει νὰ εἶναι ὅτι ἦτο μετόχιον μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὡς ἡ Νέα Μονὴ ἦτο μετόχιον τῆς Λαύρας, και 5) εἰς τὸν ναὸν τοῦτον και ὄχι εἰς ἄλλον ὑπῆρχεν ὁ εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον Ἀθηνῶν μεταφερθεὶς ἀριστουργηματικὸς ἐπιτάφιος τοῦ 14ου αἰῶνος. (Τοῦτο δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαῖον γεγονός, ἀλλὰ δυνατὸν ἐπίσης ὁ ἐπιτάφιος νὰ ἐκληρονομήθη ἀπὸ παλαιότερον ναὸν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν).¹

Πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις αὗται ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ Παναγούδα κεῖται εἰς μοναστηριακὸν χώρον, συγκεντροῦντα πολλὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Νέας Μονῆς, γεγονός, περὶ τοῦ ὁποῖου οὐδεμία ὑποψία εἶχε γεννηθῆ μέχρι σήμερον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ σημερινὸς ναὸς εἶναι νεώτερον κτίσμα, φέρων ὑπεράνω τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ ἐξωνάρθηκος μαρμάρινον πλακίδιον μὲ χρονολογίαν 1818 Ὀκτώβριος, οὐδὲν δὲ σημεῖον, δεικνῶν ὅτι ἀντικατέστησε παλαιότερον ναὸν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Π ρ έ π ε ι ὁ μ ω ς ν ἄ ἄ ν τ ι κ α τ έ σ τ η σ ε ν , ἴσως μάλιστα ἐπανειλημμένως, ἀφ ο ὕ ε ὑ ρ ί σ κ ε τ α ι εἰς μοναστηριακὸν χώρον ἐν μέσφ παρεκκλησίων μοναστηρίου, χρονολογουμένων μάλιστα ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἡ παλαιότερα γραπτὴ μνεῖα τῆς Παναγούδας εὐρίσκειται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰς κώδικα τῆς Θεσσαλονίκης και εἶναι τοῦ ἔτους 1789. Εἰς τοῦτον ἀναφέρονται λογαριασμοὶ (κατάστιχον): τῆς ἐν Θεσσαλονίκη ἐκκλησίας τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου ἐπονομαζομένης Παναγούδας.² Ἡ ὀνομασία Παναγούδα λοιπὸν φαίνεται παλαιότερα τοῦ 1789, ὁπότε ὑπῆρχεν ὁ σημερινὸς ναός. Τί ὑπῆρχεν ὁμως ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1789; Μετόχιον τοῦ Ὁρους λίαν πιθανῶς. Τοῦτο, διότι μόνον αἱ μοναὶ τοῦ Ἁθω εἶχον ἐπὶ τουρκοκρατίας δικαίωμα νὰ κτίζουν ναούς.³ Ἐὰν ὁ παλαιότερος οὗτος ναός, τὸ πρὸ τοῦ 1789 μετόχιον, ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Χούμνου ἢ ἄλλο κτίσμα, ἀντικαταστῆσαν ἐκεῖνο, δὲν γνωρίζομεν. Δὲν

¹ Βλ. T a f r a l i, Topographie, σ. 184 καὶ σημ. 2, ἐνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀπεικόνις τοῦ ἐπιταφίου ἐν BCH 29 (1905), πίν. XIV - XVI. Παραδόξως εἰς τὸν κώδικα 58 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (βλ. Λ α ο ὕ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. σ. 213) ὑπάρχει, κατὰ προφορικὴν πληροφορίαν τοῦ κ. Λαούρδα, περιγραφή ἐπιταφίου ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ τῆς Νέας Μονῆς.

² Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν. Κώδικες Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 2673 (Ἀνέκδοτος κατάλογος). Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ καθηγητοῦ μου κ. Ἁ. Ξυγγοπούλου.

³ Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὑ σ τ ρ α τ ι ἄ δ ο υ , Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθω. Ἑλληνικά 2 (1929), σ. 336, ἀριθ. λς', φ. 117 - 117β: Ἀνιγγραφὸν μεταφράσεως διαταγῆς τοῦ Ἱπουργείου Δικαιοσύνης και τῶν Ἐρησκειμάτων ὑπ' ἀριθ. 329 πρὸς τὸ Βιλαγιέτιον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτι ἔχουσι τὸ ἐλεύθερον αἱ μοναὶ νὰ ἐπισκευάζωσι

εἶναι πλέον δυνατόν σήμερον νὰ μάθωμεν τί συνέβη εἰς ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἢ μονὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὰ πεντακόσια περίπου σκοτεινὰ ἔτη τῆς τουρκοκρατίας, ἀφοῦ εἴχομεν τὸ δυστύχημα νὰ καοῦν κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς πόλεως τοῦ 1890 τὰ ἀρχεῖα τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Δικαιούμεθα ὁμῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἢ τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου διὰ τελευταίαν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, φορὰν ἀναφερομένη Νέα Μονὴ θὰ διετηρήθη πολὺν πέραν τῆς ἀλώσεως τοῦ 1430. Τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς: «solidement bâtie à la veille de l'occupation ottomane, avait, autant que tant d'autres monuments chrétiens, toute chance de traverser les siècles», λέγει ὁ αἰδεσ. Laurent.¹ Πράγματι ὁ ἐγκωμιστής τοῦ Γαβριὴλ περιγράφει τὸ ὑπὸ τούτου περατωθὲν καθολικὸν τῆς μονῆς ὡς λαμπρὸν καλλιμάρομαρον οἰκοδόμημα: «Ὁ δὲ θανμαστός Γαβριὴλ καὶ τῶ ναῶ πέρας ἔθετο καὶ τὰ πέριξ εἰς τόδε κάλλους καὶ λαμπρότητος ἤγαγεν ὡς ἐμπρέπειν μὲν λαμπρὸν οἶον τῇ πόλει.... ὅσα γε εἰς κ ι ὀ ν ο ν καὶ μ α ρ - μ ἄ ρ ο ν αὐγὴν καὶ γραφικῆς ἀκριβείας φέρει εἶπεσ ἂν αὐτὸν ἀπόρροϊάν τινα θεῖον κάλλους...».² Δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν κατὰ λέξιν τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ρητορικὰς ὑπερβολὰς φαινομένας φράσεις ταύτας τοῦ ἐγκωμιστοῦ, ἰδίως ἐὰν πράγματι ὁ Μακάριος Χοῦμνος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀμπλουτον ἐν Θεσσαλονίκῃ οἰκογένειαν τῶν Χοῦμνων καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ Νικηφόρου Χοῦμνου.³ Ἐκτὸς τούτων οἱ Texier - Pullan μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς πόλεως, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρουν ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν χωρὶς νὰ κατονομάζουσι αὐτὰς ἀκριβῶς, συγκαταλέγουσι καὶ ναὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ τ ο ῦ Ἄ γ ἰ ο υ Χ ο ῦ μ ν ο υ καὶ ἡ πληροφορία αὕτη δὲν δύναται νὰ προσέρ-

καὶ νὰ κτίζωσιν οἰκοδομάς. Ἀριθ. λη', φ. 121β: Ἐπιστολὴ Νομάρχου Θεσσαλονίκης Χασάν (1886) πρὸς τὸν Καϊμακάμην Ἁγίου Ὄρους περὶ ἀδείας οἰκοδομῶν τῶν μονῶν. (Ἀρχεῖον Λαύρας). Ἐνῶ τούναντίον ὑπάρχουν τουρκικὰ ἔγγραφα, διὰ τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ σύλληψις καὶ τιμωρία ἰδιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας ἐπεχείρησαν ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Θεσσαλονίκης. Βλ. Ἰ. Κ. Β α σ - δ ρ α β ἔ λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695 - 1910, Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 13. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 168, ἀριθ. 130 (7 Ὀκτωβρίου 1722). Μόνον δι' ἐπισκευὰς καὶ χωρὶς ἀνόψωσιν τῆς στέγης ἢ ἀλλαγὴν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ἀπαγορευομένων τούτων, ἐχρειάζετο εἰδικὴ ἄδεια καὶ τοιαύτην λαμβάνουν οἱ Θεσσαλονικεῖς τὸ 1699 διὰ νὰ ἐπιδιορθώσωσι τὸν μητροπολιτικὸν τῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (διάφορον τῆς βασιλικῆς). Βλ. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η, ἔνθ' ἀν. σ.36, ἀριθ. 29 (29 Ἰουνίου 1699). Ἡ ἀνέγερσις λοιπὸν νέου ναοῦ πολὺ πρὸ τοῦ 1789 (τῆς Παναγούδας) ἠδύνατο νὰ γίνῃ μόνον ὑπὸ μονῆς τοῦ Ἄθω εἰς τὴν θέσιν μετοχίου αὐτῆς ἐν τῇ πόλει.

¹ L a u r e n t, ἔνθ' ἀν. σ. 254.

² Λ α ο ῦ ρ δ α, ἔνθ' ἀν. σ. 204.

³ Βλ. L a u r e n t, ἔνθ' ἀν. σ. 243 καὶ σημ. 2. Περὶ. ἄρθρον Τ ο ῦ α ὑ τ ο ῦ, Choumnos (Nicéphore), ἐν Dict. d' Hist. et de Geogr. Ecclesiastique, τόμ. 12, Paris 1953, στήλ. 765 - 768.

χεται ἐκ πηγῆς προγενεστέρας τῆς τουρκοκρατίας, διότι θὰ ἦτο πολὺ μικρὸν τὸ χρονικὸν διάστημα, διὰ νὰ λησμονηθῇ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Νέας Μονῆς ὡς πρόσωπον μοναχοῦ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἅγιος.¹ Κατὰ ταῦτα ἡ Νέα Μονὴ πρέπει νὰ ἦτο στερεὸν κτίσμα, τοῦ τύπου ἴσως τῶν ἄλλων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τοῦ 14ου αἰῶνος, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε διατηρηθῇ μέχρι σήμερον, ὡς διετηρήθησαν παλαιότεροι ναοὶ τῆς πόλεως ἐκ τοῦ 14ου αἰῶνος (οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι π.χ. 1312 · 1315). Ἄγνωστος ὁμως αἰτία κατέστρεψε ταύτην εἰς ἄγνωστον χρονολογίαν, ἐπὶ τουρκοκρατίας βεβαίως, ἀφοῦ τὸ 1405 ἀναφέρεται ἀκόμη διὰ τελευταίαν φορὰν ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου.

*
* *

Ταῦτα εἶναι πάντα ὅσα ἐπιτρέπουν αἱ σημεριναὶ ἡμῶν γνώσεις νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς Νέας Μονῆς. Δυνάμεθα νῦν νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ ἀνωτέρω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν συντόμως ὡς ἑξῆς. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1350 - 1375 ὁ ἐκ τῆς πλουσίας ἐν Θεσσαλονίκῃ οἰκογενείας τῶν Χούμων μοναχὸς Μακάριος Χοῦμος ἤρχισε τὴν οἰκοδόμησιν μονῆς διὰ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἰς τὸν χώρον τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων. Τὴν μονὴν καὶ τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς ἐπεράτωσαν ἐντὸς τῆς αὐτῆς χρονολογίας ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ μετέπειτα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γαβριήλ. Ἡ μονὴ ὀνομάσθη Νέα Μονὴ καὶ ἀναφέρεται κατόπιν εἰς ἔγγραφα τοῦ 1392, τοῦ 1394, καὶ τοῦ 1401. Ταύτην ἐπεσκέφθη τὸ 1405 ὁ Ρῶσος περιηγητὴς Ἰγνατίος ὁ ἐκ Σμολένσκ καὶ πρέπει νὰ διετηρήθη πολὺ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως τοῦ 1430, ἀλλὰ δὲν σώζεται σήμερον, καταστραφεῖσα ὑπὸ ἀγνώστου αἰτίας ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὴν θέσιν τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν γνωστὸν σήμερον χώρον τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ταύτην εἰς ἑλληνικὴν ἐν αὐτῷ κειμένην καὶ ἐλευθέραν ἐπὶ τουρκοκρατίας παραμείνασαν ἐκκλησίαν, διότι ἡ μονὴ ἐγένετο μετόχιον τῆς Λαύρας καὶ τὰ μετόχια μονῶν τοῦ Ἄθω ἐν τῇ πόλει δὲν ἐθίγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τοιαύτη ἐκκλησία ἐν τῷ ἐν λόγῳ χώρῳ εἶναι μόνον ἡ σημερινὴ Παναγούδα, ἡ ὁποία κεῖται ἐν μοναστηρικῷ χώρῳ, περιβάλλεται ὑπὸ παρεκκλησίων τοῦ 14ου αἰῶνος, εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν Παναγίαν, ἔμεινεν ἐλευθέρη ἐπὶ τουρκοκρατίας δι' ἄγνωστον μέχρι τοῦδε λόγον καὶ εἶχε παλαιὸν ἐπιτάφιον τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὸ σημερινὸν οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ εἶναι βέβαια νεώτερον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀντικατέστησε παλαιότερον οἰκοδόμημα. Ἐὰν τοῦτο ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Χοῦμου ἢ ἄλλο διάδοχον ἐκείνου, τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸν οὔτε εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ γνωσθῇ.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

¹ Texier-Pullan, ἐνθ' ἀν. σ. 122, ἀριθ. 6: St. Chumnus.